

ve İstanbul'da (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 1002) iki nüshası tesbit edilmiştir. İlk nüsha eserin aslı olup ikinci nüshada buna bazı ilâvelerin yapıldığı görülmektedir. Paris nüshasının tıpkıbasımı esere dair bilgilerle Recep Uslu tarafından gerçekleştirilmiştir. İlk defa Blochet katalogunda tanıtılan kitabın bazı yayınlarda Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye nisbet edilmesi doğru değildir. Safiyyüddin el-Urmevî ve öğrencileri Şemseddin Ahmed es-Sühreverdî, Ali Sitâî, Hâce Abdülkâdir-i Merâgî ile oğlu Hâce Abdülazîz, Muhammed Lala, Sultan Ahmed-i Bağdâdî, Emîr Gazanfer, Cüneyd Minkâr, Nâsirüddin İskenderânî, Rıdvânşah, Safâ-yı Semerkandî, Timur'un torunu İbn Hardenbe, Alican Kalenderî, Kayışhanoğlu, Mevlânâ Nûman, Mevlânâ Şâvûr ve Mehmed Siyah eserde bestelerine yer verilen sanat-kârlardan bazılarıdır. Şems-i Rûmî'nin kendi bestelerinin de kaydedildiği eser XV. yüzyılda kullanılan makam, usul ve formlarla (özellikle amel formu) musikişinas kadî ve devlet adamlarının bestelerinin tesbiti yönünden önem taşımaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Sehî, *Tezkire*, s. 71, 133; Taşköprizâde, *eş-Şekâ'ik*, s. 216; Belfîğ, *Güldeste*, s. 333; *Sicill-i Osmânî*, III, 161-162; E. Blochet, *Catalogue des manuscrits persans de la Bibliothèque Nationale*, Paris 1934, IV, 487; Recep Uslu, "Aydınlı Şemseddin Nahîfî ve Bilinmeyen Eserlerinin XV. Yüzyılda Osmanlılarda ve Orta Asya'da Musikîşinaslar", *Osmanlı*, Ankara 1999, X, 587-594; a.mlf., "Musicians in the Ottoman Empire and Central Asia in the 15th Century According to an Unknown Work of Aydınlı Nahîfî", *The Great Ottoman-Turkish Civilization*, Ankara 2000, IV, 548-555; a.mlf., "Fatih Döneminde Müzik", *Fatih ve Dönemi* (ed. Necat Birinci), İstanbul 2004, s. 455; a.mlf., *Fatih Sultan Mehmed Döneminde Müsikî ve Şems-i Rûmî'nin Mecmûa-i Güfte'si*, İstanbul 2007; Özalp, *Türk Musikîsi Tarihi*, I, 332-333; H. Sadettin Arel, "Fatih Devrinde Türk Musikîsi", *MM*, sy. 63 (1953), s. 75-76.

RECEP USLU

ŞEMS SÛRESİ

(سورة الشمس)

Kur'an-ı Kerim'in
doksan birinci sûresi.

Nübüvvetin 5. yılında nâzil olduğu tahmin edilmektedir. Adını ilk âyetinde geçen ve "güneş" anlamına gelen "şems" kelimesinden alır. "Ve's-ş-şemsi", "Ve's-ş-şemsi ve duhâhâ" sûresi olarak da bilinir. On beş âyet olup fâsılası "ı" harfidir. Şems sûresinde, insanların üzerinde yaşadığı yer küresinin güneş sistemi içinde gözlenebilen

konumuna ve işleyişine dikkat çekilerek tabiatın yaratıcısı ve yöneticisi olan Allah'ın varlığına ve birliğine, Hz. Sâlih'in gönderildiği Semûd kavminin âkibetine temas edilir ve İslâm akaidinin nübüvvet esasına, ebedî kurtuluşun yahut hüsrânın hatırlanmasıyla insanlar ebedî âlemi teşkil eden âhirete inanmaya davet edilir. Bu çerçevede sürenin muhtevasını iki bölüm halinde incelemek mümkündür. Birinci bölüm yemin ifadeleriyle başlar. Arka arkaya on bir defa tekrarlanan bu yeminin konuları şöylece sıralanabilir: Güneş, onun kuşluk vaktindeki parlaklığı, güneşin batışından sonra görünen ay, onun alaca karanlığını ortadan kaldıran gündüz vakti, bunu da karanlığıyla örten gece, gökyüzü ve onun sistemini kuran (yahut sisteminin kuruluşu), yer ve onu yayıp döşeyen (yahut yayılıp döşenmesi), ayrıca insan ve onu en güzel biçimde şekillendiren (yahut onun en güzel biçimde şekillendirilmesi). Âyetlerde üzerine yemin edilen şeylerin dokuz insanın dışındaki varlıklar iken son ikisi bizzat onun kendisidir. Böylece yeminlerle pekiştirilip dikkat çekilen varlığın insan olduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim yeminlerin ardından insanın yaratılışına hem iyi hem kötü yetenek ve imkânların yerleştirildiği ifade edilmekte, onun iradesiyle iyi yeteneklerini kullanması halinde kurtuluşa ve cennete kavuşacağı, aksi takdirde hüsrana uğrayacağı belirtilmektedir (âyet: 1-10).

İkinci bölümde geçmiş kavimlerden ibret verici bir örnek olarak Kur'an-ı Kerim'in birçok yerinde zikri geçen Semûd kavminden söz edilir. Sürekli biçimde Allah'ın el-

Sems sûresi

çilerini yalancı ve şımarık, son elçi Hz. Sâlih'i de büyülenmiş bir kişi diye nitelendirilen bu kavmin (eş-Şuarâ 26/141-159; el-Kamer 54/23-31) azgınlıklarına kapılarak Hz. Sâlih'i yalanladıkları, atalarından beri süregelen mucize taleplerine karşılık kendilerine özelliği bulunan bir deve gönderilip ona ilişmemelerinin istendiği, fakat içlerinden en azgın kişinin deveyi kestiği, bunun üzerine -korkunç bir sesle- helâk edildikleri belirtilir (âyet: 11-15). Kur'an'da, geçmiş peygamberlerin ümmetlerine dair yer alan bu tür kıssalarla ibretin yanı sıra tehdit ve uyarı da amaçlanmaktadır. Sûrede maddî-hissî mucize olarak söz konusu edilen devenin Kur'an'ın ilk muhatabı Mekkeliler'in ihtiyaç duyduğu bir hayvan olması ayrıca dikkat çekmektedir. Şems sûresi İslâm'ın temel inanç esaslarına iman etmeye, kâinatın yaratıcısı ve yöneticisi olan tek Allah'a teslim olmaya çağrıda bulunurken insanın zihnine ve gönülüne hitap eden muhtevasından başka üstün seviyedeki edebî üslûb ve ifadesiyle de okuyucuyu etkilemektedir. Sûrede harfler, bunların oluşturduğu kelimeler ve bunlardan meydana gelen cümlelerin kuruluşu telaffuza kolaylık sağlarken sûreye hâkim olan âhenkli ses kişiye ayrıca mensur şiir zevki vermektedir. Sûrede on beş âyetin her biri "-hâ" secileriyle sona ermektedir.

Şems sûresinin Resûlullah'a özgü bir lutf-i ilâhî olan mufassal sûreler grubu içinde yer aldığı bilinmektedir (*Müşned*, IV, 107). Hz. Peygamber'in bu sûreyi yatması namazlarında okuduğu ve kendi mahallesinde namaz kıldıran Muâz b. Cebel'e yatması namazını uzatmayarak Şems, Duhâ, Leyl ve A'lâ sûrelerini okumasını tavsiye ettiği nakledilmektedir (Buhârî, "Ezân", 63; Müslim, "Şalât", 178-179; Tirmizî, "Şalât", 114). Bazı tefsir kaynaklarında yer alan, "Şems sûresini okuyan kimse, üzerine güneşin ve ayın doğduğu her şeyi sadaka olarak vermiş gibi olur" meâlindeki hadisin (meselâ bk. Zemahşerî, VI, 384; Beyzâvî, IV, 423) mevzû olduğu kabul edilmiştir (Zemahşerî, I, 684-685 [neşredeninin notu]; Trablusî, II, 727). Friedrich Schult-hess, Şems sûresinin 9 ve 10. âyetlerinin özellikle son kelimelerinin (zekkâhâ-dessâhâ) yorumuyla ilgili bir makale yazmış (bk. bibl.). Yûsuf ed-Dicvî sûre hakkında dört makale yayımlamıştır ("Sûretü's-Şems ve duhâhâ", *Mecelletü'l-Ezher*, XI [1940], s. 327-330, 391-393, 455-457, 583-585).

BİBLİYOGRAFYA :

Müşned, IV, 107; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 40, vr. 888^a-889^a; Zemahşerî, *el-Keşşâf* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmev-

cü'd v.dğr.), Riyad 1418/1998, I, 684-685; VI, 384; Beyzâvî, *Envârü'l-tenzil*, Beyrut 1410/1990, IV, 423; Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Îlâhî*, Beyrut 1385/1966, VII, 299-303; Muhammed et-Trablusî, *el-Keşfü'l-ilâhî 'an şedidî'z-za'fve'l-mev-zû' ve'l-uâhî* (nşr. M. Mahmûd Ahmed Bekkâr), Mekke 1408/1987, II, 727; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, XXX, 140-147; İbrâhîm Ali es-Seyyid Ali İsâ, *Fezâ'î-lü süverî'l-Îlâhî*, Kahire 1421/2001, s. 355-356; F. Schulthess, "Zu Sura 91, 9. 10.", *ZA*, sy. 26 (1912), s. 148-157; Zuhûr Ahmed Azher, "eş-Şems", *UDMİ*, XI, 776-777; Seyyid M. Hüseyinî – Mahbûbe Müezzîn, "Sûre-i Şems", *DMT*, IX, 410.

M. KÂMİL YAŞAROĞLU

ŞEMS-i TEBRİZİ

(شمس تبریزی)

Şemsüddîn Muhammed
b. Alî b. Melikdâd Tebrizî
(ö. 645/1247 [?])

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin
sohbet şeyhi.

582 (1186) yılı civarında Tebriz'de doğdu. Adı Muhammed'dir (Eflâkî, II, 189). Daha çok Şemseddin, Şemsü'l-hak ve'd-dîn, Şems, Şems-i Tebrizî lakaplarıyla anılır. Babası Ali b. Melikdâd (Melik Dâvûd), ticaret maksadıyla Horasan'ın Bezer vilâyetinden Tebriz'e gelip yerleşen bir kumaş tüccarıdır (Devletşah, II, 251). Devletşah, Şems'in İsmâilî dâisi ve Hasan Sabbâh'ın halefi olan Kiyâ Büzürgümmîd'in neslinden Alamut valiliği yapmış Hâvend Celâleddin Nevmüselmân adlı bir zatın oğlu olduğuna dair bir rivayeti aktarır. Bu rivayete göre daha sonra Sünnîliği benimseyen Hâvend Celâleddin oğlunu ilim tahsili için gizlice Tebriz'e göndermiş, çok güzel bir çocuk olduğu için kötü kişilerin nazarından korumak amacıyla kadınlar arasında bulundurulmuş Şems bu sırada altın işlemeciliğini öğrenmiş ve Tebriz'de "zerdûz" lakabıyla meşhur olmuştur (a.g.e., a.y.). Bu rivayet Mevlâvî kaynaklarında yer almadığı ve Cüveynî'nin *Târîh-i Cihângüşâ*'dan naklen Celâleddin Nevmüselmân'ın Alâeddin Ahmed'den başka oğlunun olmadığı gerekçe gösterilerek reddedilmiştir (Çölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 49; Bedüzzaman Fûrûzanfer, s. 162-163).

Mağâlât-ı Şems-i Tebrizî'de ve ondan naklen *Menâkıbü'l-ârifin*'de Şems'in çocukluk ve gençlik yıllarında gizemli bir hayat sürdüğü, yüksek mânevî kabiliyetlere sahip olduğu, çokça riyâzette bulunduğu, semâ yaptığı, çeşitli müşahedelere mazhar kıldığı, medrese eğitiminden uzak durduğu zikredilir (*Mağâlât*, s. 77, 119, 677, 740, 741; Eflâkî, II, 205). Şems'in ilk defa,

Mağâlât'ta birkaç yerde adı geçen Tebrizli şeyh Ebû Bekr-i Selebâf'a intisap ettiği anlaşılmaktadır. Sahih Ahmed Dede, Şems'in ona yirmi iki yaşında iken intisap ettiğini, on dört yıl şeyhine hizmet ettikten sonra seyahate çıktığını belirtir (*Mevlevîlerin Tarihi*, s. 139, 148). Tebriz yakınlarındaki bir tekkede şeyhlik yapan, geçimini sepet örerek sağlayan, müridlerine hırka giydirmeyen, fütüvvet ve melâmet ehli sûfilerden olan Selebâf'ın Şems'in tasavvufî şahsiyetinin teşekkülünde önemli etkisi vardır. Sipehsâlâr'a göre Şems, kerametlere meyli olmayan, kara keçe giyip kendini halktan gizleyen, daima mücahede halinde bulunan, tâcir kıyafetiyle devamlı seyahat eden, medrese ve tekkelerden ziyade kervansaraylarda konaklayan, içinde bir şey olmadığı halde kaldığı hücrenin kapısını sağlam bir kilitle kilitleyen, sırlarla dolu, şalvar uçkuru örerek geçimini sağlayan bir dervıştır (*Risâle*, s. 121). Abdurrahman-ı Câmî, Şems'in Necmeddîn-i Kübrâ ve Baba Ferec-i Tebrizî'nin halifelerinden Baba Kemâl-i Cendî ile Kutbüddin Ebherî'nin halifesi ve Evhadüddîn-i Kirmânî'nin hocası Muhammed Rükneddîn-i Sücâsî'ye hizmet ettiğini söyler (Lâmiî, s. 520). Devletşah, Şems'in silsilesini Sücâsî varisiyle Ebû'n-Necîb es-Sühreverdi ve Ahmed el-Gazzâlî'ye; Kemâleddin Hüseyin Hârizmî, Baba Kemâl-i Cendî varisiyle Necmeddîn-i Kübrâ'ya ulaştırır. Ona göre Şems'i Anadolu'ya mânevî bir dost bulmak üzere Sücâsî (*Tezkire*, II, 252), Câmî'ye göre ise Baba Kemâl-i Cendî (Lâmiî, s. 521) göndermiştir. *Mağâlât*'ta Baba Kemâl-i Cendî ile Rükneddin Sücâsî'nin adları zikredilmediğinden Şems'in bu iki sûfiye mürid olması şüpheyle karşılanmış, ancak gezgin bir derviş olmasından dolayı onlarla tanışıp sohbet etmesi mümkün görülmüştür. Eflâkî'ye göre Şems, doğduğu yerde tarikat pîrleri tarafından "Kâmil-i Tebrizî", gezgin bir derviş olduğu için "Şemseddîn-i Perende" lakaplarıyla anılmıştır (*Âriflerin Menkıbeleri*, II, 190).

Şems'in Tebriz'de Selebâf'ın yanından ayrıldıktan sonra Bağdat, Dimaşk, Halep, Kayseri, Aksaray, Sivas, Erzurum ve Erzincan'a gittiği bilinmektedir. Eflâkî onun bu seyahatleri zamanın abdal ve kutublarının sohbetine katılmak, mânevî feyizler kazanmak ve gerçek dostu bulmak arzusuyla gerçekleştirdiğini söyler (a.g.e., a.y.). Bağdat'ta ve Kayseri'de Evhadüddîn-i Kirmânî ile Seyyid Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî; Dimaşk'ta Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Şam Kâdilkudâtı Şems-i Hüyî, dehrî filozoflardan Şehâb-ı Herîve; Sivas-

ta kelâm âlimlerinden Esedüddîn-i Mütellim ile sohbetinde bulunmuş, onların derslerine katılmıştır. Mevlânâ'nın ifadesiyle Şems tasavvufun yanı sıra kimya, nücûm, riyâziyât, ilâhiyât, hikemiyât, mantık, hilâf ve nârenciyât ilimlerinde de mahirdir (a.g.e., II, 201). Şâfiî mezhebine mensup olmakla birlikte (*Mağâlât*, s. 182) yine Mevlânâ'nın ifadesiyle ricâlullahın sohbetine eriştikten sonra bilgilerinin hepsini defterden silmiş, akfî ve naklî ilimlerden sıyrılıp tecrid, tefrid ve tevhid âlemini tercih etmiştir (a.g.e., a.y.). Şems-i Tebrizî, seyahatleri boyunca karşılaştığı şeyhleri ve âlimleri melâmet tavrının bir gereği olarak gerçeklerin ortaya çıkması için imtihanlara tâbi tuttuğunu, velâyet tavrı baskın olanları şeriatla, şeriat tavrı baskın olanları velâyetle denediğini, bunların teslimiyet ve hakikat arayışlarının eksik olduğunu, cedelle vakit geçirdiklerini, hiçbirinin kendisini tatmin etmediğini, gerçek şeyhliği ve dostluğu Mevlânâ'da bulunduğunu ifade eder (*Mağâlât*, s. 219, 756, 784). 1237'de Bağdat'ta görüştüğü Evhadüddîn-i Kirmânî'yi şâhidbâzi tavrından ve sülûkte mübtedî olmasından dolayı dostluğa lâyık görmeyen Şems (a.g.e., s. 218, 294, 700; Eflâkî, II, 191-193; Lâmiî, s. 639), 1240 yılı civarında Dimaşk'ta görüştüğü ve *Mağâlât*'ta daha çok Şeyh Muhammed diye andığı Muhyiddin İbnü'l-Arabî'den övgüyle bahseder, ancak ondan meşrep bakımından farklı olduğunu belirtir. William Chittick, Şeyh Muhammed'in İbnü'l-Arabî olduğu konusunda tereddüt göstermekle birlikte (*Me and Rumi*, s. XVIII, 380) *Mağâlât*'ın bir yerinde (s. 299) ondan Şeyh Muhammed b. Arabî diye bahsedilmesi bu tereddütü ortadan kaldırmaktadır. Şems, Halep'te on dört ay boyunca bir medrese hücrelerinde riyâzette kalmış ve mânevî işaret gereği sohbet dostunu bulmak için Anadolu'ya yönelmiştir. *Mağâlât*'ta, "Beni velîlerinle tanışır" diye dua etmesi üzerine rüyasında, "Seni bir velîye yoldaş edelim" denildiğini, onun nerede olduğunu sorduğunu, ertesi gece o velînin Anadolu'da bulunduğunu, ancak tanışma vaktinin henüz gelmediğinin söylendiğini belirtmektedir. Sipehsâlâr, bu rüyanın onun Anadolu'ya gidip Mevlânâ ile buluşmasına vesile olduğunu kaydeder (*Risâle*, s. 123-124). Eflâkî'ye göre Şems, Konya'ya gitmeden önce Erzurum'da şehrin melikinin çocuklarına hocalık yapmış (*Âriflerin Menkıbeleri*, II, 264, 275) ve Kayseri'deki Hacılar su yolu vakfiyesine imza atmıştır. Bazı son dönem araştırmalarında Erzurum-Erzincan üzerinden Anadolu'ya